

Ištraukti iš ilgalaikio nedarbo –

Ilgalaikis nedarbas siejamas su dideliais reintegracijos į darbo rinką sunkumais, ilgainiui lemiančiais socialinę atskirtį

Kodėl ilgai nedirbančius asmenis taip sunku sugrąžinti į darbo rinką? Nepaklausi profesija, įgūdžių trūkumas, motyvacijos stoka – ilgą laiką vardytos priežastys. Deja, teiktos paslaugos rezultatų nedavė. Ar padės naujas požiūris ir priemonės – parodys laikas.

Ramutė ŠULČIENĖ

Užimtumo tarnybos duomenimis, 2023 m. gegužę registruoto nedarbo lygis Lietuvoje siekia 9 proc. Kaip teigia Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto Socialinės politikos tyrimų skyriaus doktorantas Tautvydas Vencius, šis rodiklis pastaruosius metus išlieka stabilus, tačiau situacija pasirodo esanti sudėtingesnė atidžiau panagrinėjus, ką šie skaičiai slepia. „Metiniai ilgalaikio nedarbo rodikliai rodo, kad jau daug metų kone trečdalis registruotų bedarbių yra ilgalaikiai, t. y. darbo ieško ilgiau nei metus. Gegužės 1 d. duomenimis, iš viso Lietuvoje yra registruoti 157 336 bedarbiai, tačiau 31 494 iš jų – ilgalaikiai. Maža to, pastebimi gana ryškūs ilgalaikio nedarbo skirtumai kaimuose ir miestuose. Visa tai byloja, kad turime sisteminių nedarbo problemų. Ilgalaikio nedarbo rodiklis stagnuoja jau daug metų“, – pabrėžia sociologas, savo disertacijoje nagrinėjantis ilgalaikio nedarbo iššūkius ir sąsajas su socialiniu mobilumu.

Naujas žvilgsnis į problemą

Nedarbo, taip pat ilgalaikio, priežastys jau kurį laiką išsamiai tyrinėjamos. Atsižvelgiant į gautus rezultatus, darbo neturintiems žmonėms siūloma įvairių paslaugų. Pavyzdžiui, pastebėta, kad darbo paieškas neretai ap sunkina turima nepaklausi profesija, todėl Užimtumo tarnyba suteikia paramą naujai kvalifikacijai įgyti ar turimai tobulinti. Jei bedarbio gyvenamoji vieta yra ne toje pačioje vietovėje, kurioje yra darbo vieta, gali būti kompensuojamos kelionės išlaidos ir pan. Vis dėlto, kad ir kiek valstybė stengtųsi įveikti struktūrinio nedarbo priežastis, t. y. siektų subalansuoti darbo jėgą ir paklausą, ilgalaikių bedarbių nemažėja. Kodėl taip yra?

Pasak T. Venciaus, gausėja tyrimų, kurie patvirtina, kad ilgalaikis nedarbas lemia ne tik darbinį įgūdžių, bet ir socialinių ryšių praradimą, psichinės ir fizinės sveikatos pablogėjimą, priklausomybės ligų riziką, skolas bei kitas socialines ir psichologines žmonių problemas. Be to, ilga-

laikiai bedarbiai dažniau junta baimę ir neviltį, lydimą apatijos ir nenoro įsitraukti į veiklą. „Todėl galima sakyti, kad ilgalaikis nedarbas siejamas su dideliais reintegracijos į darbo rinką sunkumais, ilgainiui lemiančiais socialinę atskirtį. Būtent dėl to, jeigu asmuo ilgą laiką nedirba, reikėtų ieškoti atsakymo, kaip jis pateko į šią situaciją, kas jį iki to atvedė. Tik išsiaiškinę šias priežastis galime tikėtis sėkmingos integracijos į visuomenės gyvenimą ir darbo rinką“, – teigia tyrėjas.

Ištakos – dar vaikystėje

T. Vencius atkreipia dėmesį, kad kai pradeda gilintis, paaiškėja, jog daugelis ilgalaikių bedarbių jau nuo vaikystės susidūrė su įvairiais socialiniais iššūkiais – augo priklausomybės ligų kamuojamose šeimose, todėl įgijo menkesnį išsilavinimą, taip pat jie gali pasižymėti prastesne sveikata, menkesniais gebėjimais tvarkyti savo finansus ir pan. Gana dažnai šie žmonės atkartoja gyvenimo modelį, kurį matė augdami. Tai yra labai rimta problema, kurią įvardija ir savivaldybių specialistai, socialiniai darbuotojai, atvejo vadybininkai.

„Labai svarbus – socialinis kapitalas, siejamas su tėvų vertybių ir ryšių perdavimu vaikams. Tyrėjai yra nustatę, kad socialinis kapitalas daro įtaką vaiko asmeninio ir socialinio vystymosi galybėms ir atitinkamai formuoja jo ateities lūkesčius, motyvaciją mokytis ir kt. Reikšmingas gali būti netgi ryšių su žmonėmis, kurie turi aukštąjį išsilavinimą, stygius. Daugelis žemo socialinio ir ekonominio statuso žmonių nemano, kad aukštasis išsilavinimas gali jiems padėti, mažiau pasitiki savo gebėjimais jį įgyti, o taip yra tiesiog dėl to, kad nepažįsta žmonių, įgijusių aukštąjį išsilavinimą. Visa tai lemia, kad tikėtis pokyčių vien ranka pamojus – sudėtinga. Užimtumo tarnybos siūlomi kursai ar seminarai stebuklo nepadauro – ilgalaikiams bedarbiams reikia komplekso įvairių paslaugų, trunkančių ne vieną mėnesį. Be to, ir pradėjus dirbti pagalba dar kurį laiką turėtų būti teikiama“, – tvirtina pašnekovas.

Nemato prošvaisčių išsikapstyti

Mokslininkas tyrinėja socialinio mobilumo ir ilgalaikio nedarbo sąsajas pasitelkdamas ne tik statistiką, bet ir ilgalaikių bedarbių gyvenimo istorijas. „Statistika teikia daug žinių ir yra labai reikalinga, tačiau kartais ji iki galo neatskleidžia realybės – daug įvairesnės ir sudėtingesnės, nei norėtume manyti. Dėl to sociologai vis dažniau naudoja biografinio interviu metodą, paprastai tarant, siekiame išgirsti pačių tiriamųjų balsą“, – pasakoja T. Vencius, bendravęs su ilgą laiką nedirbančiais ir socialinę paramą gaunančiais asmenimis.

Šie pokalbiai atskleidė ne tik tai, kad įsidarbinimo galimybės riboja socialinių įgūdžių ir motyvacijos stoka, sveikatos problemos, priklausomybės ligos, artimųjų slauga ir vaikų priežiūra, susisiekimo sunkumai, skolos, nelegalus darbas ir kt., bet ir tai, kas lėmė, kad būtent su tokiais žmonėmis nedarbo priežastimis asmenys susidūrė. Pasak mokslininko, ypač per mažai kalbama apie skolas kaip ilgalaikio nedarbo priežastį. „Kaip parodė tyrimas, daug ilgalaikių bedarbių vengia įsidarbinti, nes turi skolų. Jie žino, kad bet kokios legalios pajamos bus panaudotos skoloms, kartais siekiančioms ir dešimtis tūkstančių eurų, padengti. Viena vertus, skolas reikia gražinti, kita vertus, jos žmones stumia į ilgalaikį nedarbą arba šešėlį, t. y. dirbti nelegaliai. Skolos iš tiesų yra didelis skaudulys. Girdėtos istorijos rodo, kad žmonės nebeturį vilties, jog kada nors pajėgs jas gražinti. Kad ir kokias persikvalifikavimo ar panašias paslaugas siūlysieme šioms asmenims, vargu ar jie įsilies į darbo rinką. Reikėtų rimtai pasvarstyti ir paieškoti mechanizmų, kaip valstybė galėtų padėti tokiems žmonėms. Galbūt reikėtų skirti intensyvesnę teisinę pagalbą, sukurti daugiau prevencinių mechanizmų ir programų ar pan.“, – dėsto T. Vencius.

Sudėtingas pokyčių metas

Tyrėjo teigimu, nemažos dalies ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų nedarbas prasidėjo gana seniai.

sunkiau, nei atrodo

Tokiais atvejais didelę įtaką jam turėjo struktūriniai šalies ūkio pokyčiai ir kai kurių anksčiau svarbių sektorių įmonių uždarymas ar bankrotas. Ilgas nedarbo laikotarpis ir darbo pajamų neturėjimas lėmė kitas problemas ir nepasitikėjimą savimi, netikėjimą, kad naujomis sąlygomis ir su naujomis technologijomis pavyks įsitvirtinti darbo rinkoje.

„Nors nuo nepriklausomybės atgavimo jau praėjo daugiau kaip trisdešimt metų, negebėjimas prisitaikyti prie pasikeitusios socialinės realybės vis dar yra aktualus daliai ilgalaikių bedarbių. Man atliekant tyrimą kalbinti ekspertai atkreipė dėmesį, kad dabar ilgą laiką nedirbantys asmenys esant sovietinei santvarkai buvo pripratę, jog visi turėjo darbą, visiems buvo paskirtas būstas, todėl žmonėms nebuvo išugdytas savarankiškumas. Kai kurie asmenys, įgiję tuo metu itin paklausias ar net prestižines profesijas, negalėjo jų pritaikyti rinkos ekonomikos sąlygomis. Šie pokyčiai ir negebėjimas prie jų prisitaikyti sukėlė ir kitų socialinių problemų – priklausomybės ligų, skolų, menką motyvaciją ar žemą savivertę. Pokyčius, prie kurių nesugebama prisitaikyti, minėjo ir patys ilgą laiką nedirbantys asmenys. Žmonės akcentavo, kad pasikeitusios ir vis besikeičiančios technologijos, darbų organizavimo būdai ir kiti pokyčiai kelia nepasitikėjimą savimi, neryžtingumą, motyvacijos stoką“, – apžvelgia T. Vencius.

Ilgą laiką nedirbantys asmenys tyrėjui taip pat minėjo ne tokius senus laikus. Pavyzdžiui, 2008 m. dėl ekonomikos recesijos uždarius pieno perdirbimo įmonę, žmogus liko be darbo, o susirasti kito iki šiol nepavyko, uždarius kaimo mokyklą, pedagogė neteko darbo ir taip pat iki šiol jo neturi. „Viena yra noras įsidarbinti, kita – galimybės. Be tokių priežasčių kaip skolos ar priklausomybės ligos, egzistuoja ir darbo rinkos sąlygos, t. y. darbo vietų trūkumas. Yra savivaldybių, pavyzdžiui, Kupiškio, Skuodo ar Kalvarijos, kur nėra registruota beveik jokių darbo vietų“, – teigia sociologas.

Suvenytos jėgos

Pasak T. Venciaus, nebūtų teisinga teigti, kad valstybė visai nemato gilesnių ilgalaikį nedarbą lemiančių priežasčių ir nenori spręsti šių problemų. Iš tiesų Lietuvos užimtumo politikos srityje ieškoma naujų būdų, kurie padėtų kuo labiau įtraukti į darbo rinką pažeidžiamiausias visuomenės grupes. Štai 2022 m. liepą įsigaliojo Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymo pataisos, kuriose numatytas naujas galimas Užimtumo tarnyboje registruoto asmens statusas – darbo rinkai besirengiantis asmuo. Tokį statusą turintiems gyventojams spręsti įvairias socialines problemas turi padėti ne tik Užimtumo tarnyba, bet ir savivaldybės, socialinių paslaugų centrai ir kiti socialiniai partneriai.

„Gegužės 1 d. duomenimis, darbo rinkai besirengiančių asmenų buvo registruota 25,5 tūkst. Jie sudarė 12,4 proc. visų Užimtumo tarnybos klientų. Tarnyba pirmiausia aiškina, kas šiems asmenims trukdo dirbti. Paaiškėjo, kad daugiau kaip pusė darbo rinkai besirengiančių asmenų stokoja socialinių įgūdžių ar motyvacijos dirbti, apie trečdalis neturi galimybių atvykti iš gyvenamosios vietos į darbo vietą, kai kurie turi prižiūrėti ar slaugyti šeimos narį ar kitą kartu gyvenantį asmenį, kitiems apribotas disponavimas pinigineis lėšomis, jie yra priklausomi nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ir kitų psichiką veikiančių medžiagų, azartinių žaidimų“, – dėsto sociologas.

Užimtumo tarnyba, be abejo, tokių problemų negali padėti išspręsti pati. Tokiais atvejais ir pasitelkiami socialiniai partneriai, visų pirma – savivaldybės. Jos turi įtraukti vietines švietimo, sveikatos priežiūros ar kitas konkrečiai problemai spręsti reikalingas institucijas.

Priemonės – pagal poreikius

T. Vencius pabrėžia, kad labai svarbu matyti konkrečios savivaldybės ir konkretaus ilgalaikio bedarbio situaciją. Tai vadina individualizuotu požiūriu. Nacionaliniu mastu nedarbo

statistika atrodo vienaip, tačiau kiekviena savivaldybė turi specifinių problemų, pasižymi savo darbo rinkos tendencijomis. Todėl ir paslaugos, pagalbos ilgalaikiams bedarbiams priemonės negali būti, kaip sakoma, nuleidžiamos iš viršaus.

„Kokios yra realios darbo vietos? Kokios kliūtys kyla žmonėms siekiant įsidarbinti – gal reikia teisinės, psichologinės pagalbos? O gal tiesiog netinkamai kursuoja viešasis transportas? Nėra kam palikti prižiūrėti vaikų, negali turinčių artimųjų? Viena ilgai nedirbanti tyrimo dalyvė pasakojo, kad ji galėtų atlikti nekvalifikuotą darbą vietinėje mėsos perdirbimo įmonėje, tačiau išyla vaikų priežiūros problema – darbo valandos yra nuo 7 iki 19, o vaikų darželis veikia tik nuo 7.30 iki 18 val. Neretai seniūnijų darbuotojai pažįsta ilgalaikius bedarbius, žino jų situacijas ir problemas – pritaikius tikslesnes priemones, būtų galima pasiekti geresnių rezultatų“, – tvirtina tyrėjas.

Lėšų paskirstymo galvosūkis

Sociologas atkreipia dėmesį, kad, atsiradus darbo rinkai besirengiančio asmens statusui, paslaugų poreikis ir darbo krūvis atvejo vadybininkams gerokai padidėjo, tačiau valstybės finansavimas – deja, ne. „Kaip ir anksčiau, šiemet užimtumo didinimo programoms buvo skirta apie 10 mln. eurų. Savivaldybėms tenka sukurti su tokiais pačiais lėšomis, nors problema turi spręsti gerokai išsamiau ir kompleksiau. Trūksta ne tik finansavimo, bet ir žmogiškųjų išteklių – surasti paslaugų teikėjus, pavyzdžiui, psichologų ar švietimo įstaigų darbuotojų, kurie prižiūrėtų įsidarbinusių vaikų, ne visada paprasta. Dėl įvairių resursų trūkumo visaverteres reikiamas paslaugas, Užimtumo tarnybos duomenimis, šiuo metu gali gauti tik apie 13 proc. darbo rinkai besirengiančio asmens statusą turinčių žmonių“, – pabrėžia pašnekovas.

Kita vertus, tenka pripažinti, kad savivaldybės ir pačios neretai renkasi lengvesnį kelią.

„Savivaldybės gali spręsti, kaip panaudos valstybės skirtas lėšas užimtumo didinimo programoms įgyvendinti, t. y. gyventojų užimtumui didinti, – ar didžiąją dalį jų skirs darbui atvejo vadybos metodu ir taip spręgs gilumines ilgalaikių bedarbių problemas, ar žmones įdarbins tam tikriems darbams atlikti, pavyzdžiui, žolei pjauti, aplinkai tvarkyti. Pastarasis variantas bedarbiams suteikia galimybę gauti pajamų čia ir dabar, tačiau neturi ilgalaikio teigiamo poveikio. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija rekomenduoja 70 proc. užimtumo didinimo programoms vykdyti gaunamų lėšų skirti darbui atvejo vadybos metodu, bet toli gražu ne visos savivaldybės tai įgyvendina“, – teigia T. Vencius.

Svarbu ir toliau palaikyti

„Nors ilgai nedirbantiems asmenims yra teikiamos socialinės ir darbo rinkos paslaugos, visgi jos turėtų būti gerokai labiau individualizuotos, koordinuotos, nuoseklios ir ilgalaikės“, – apibendrina sociologas.

Pasak pašnekovo, kartais gali reikėti tiesiog žmogiškojo ryšio ir palaikymo – darbo ilgai neturėjusiems žmonėms gali būti sudėtinga netgi būti kolektyve, sutarti, klausyti vadovo nurodymų, laikytis instrukcijų. Galėdamas aptarti įvairias situacijas su atvejo vadybininku ar kitu specialistu, po ilgo laiko vėl pradėjęs dirbti asmuo sėkmingiau įsitvirtintų darbo rinkoje. Manoma, kad palaikomoji pagalba turėtų trukti mažiausiai apie pusę metų.

Nors ilgai nedirbantiems asmenims yra teikiamos socialinės ir darbo rinkos paslaugos, visgi jos turėtų būti labiau individualizuotos. Arno Strumilos („BNS Foto“) nuotr.